

Nada Hranilović

*Institut za migracije i narodnosti
Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb*

Primljeno 15. 10. 1990.

ŽUMBERČANI – SUBETNIČKA GRUPA U HRVATA

SAŽETAK

Većina etnosa sastoji se od manjih "etnografskih grupa" ili subetnosa među kojima se, s obzirom na suživot na zajedničkim prostorima, zamjećuje bliskost u najrazličitijem kulturnom stvaralaštvu. Tipičan je primjer hrvatska etnička zajednica koje se bogatstvo i raznolikost u kulturnom stvaralaštvu ogleda i u postojanju mnoštva subetničkih grupa. Autorica u ovom radu govori o genezi jednoga takvog subetnosa u Hrvata počeci kojeg sežu u 16. stoljeće a označen je regionalnim imenom – Žumberčani. Kao bitne odrednice ove subetničke skupine autorica iznosi jako izraženu svijest o pripadnosti hrvatskom etnosu, čvrstu povezanost za svoje uskočko porijeklo (koje se danas doimlje kao mit), grkokatoličanstvo i veoma sačuvanu tradiciju. U radu se također ukazuje na vrlo izražen proces depopulacije žumberačkog područja koji bi mogao dovesti i do nestanka ove subetničke grupe u Hrvata.

Uvod

Ako pod etnogeneom podrazumijevamo proces "stvaranja, konsolidacije i razvoj određene etničke zajednice, odnosno formiranje nekih antropoloških, lingvističkih i etnoloških specifičnosti" (46:XII) onda u izučavanju i razumijevanju tog procesa koji teče neprekidno "ne samo na osnovi demografske strukture" nego i u zavisnosti od najrazličitijih društvenih zbivanja moramo polaziti prvenstveno od antropoloških i etnoloških relevantnih parametara. Jer, shvatiti taj dinamični proces znači shvatiti i razjasniti sve specifičnosti kao i njihovu genezu, odnosno kao što poznati sovjetski etnolog S.A. Tokarev kaže treba objasniti razvitak "onoga kulturnog oblika" (46:XIV) po kojem se jedan etnos razlikuje od drugoga. Taj kulturni oblik koji pored jezika etnosa obuhvaća i svu njegovu povijesnu tradiciju, po Tokarevu jest upravo ono što nekoj etničkoj zajednici daje individualnost.¹

Etničke zajednice najčešće se sastoje od manjih "etnografskih grupa" ili subetnosa kod kojih se, s obzirom na suživot u određenom prostoru, zamjećuje bliskost u najrazličitijem kulturnom stvaralaštvu ali i specifičnosti koje su od bitnog značaja za izučavanje etnogeneze.

U povijesnom i dinamičnom procesu stvaranja etničke zajednice, pored prirodnih faktora, određenu i važnu ulogu imaju i činioци kao što su primjerice društvena sredina,

¹ Sovjetski historičar J. Bromlej u izučavanju etnogeneze veliko značenje pridaje etnografskom materijalu na osnovi kojeg se uz proučavanje tradicionalne kulture, arheološkoga i drugog materijala može suditi o povijesnom razvitku neke etničke zajednice.

političke prilike, vrijeme u kojem se ona stvara i drugo. Za određenje etičnosti neke zajednice bitno je stvaranje etičke svijesti kao "svijesti o zajedništvu" i jedne od temeljnih antropoloških kategorija (10:105).

U znanstvenom izučavanju etnogeneze treba također voditi računa o činjenici da nema etničke zajednice koja bi bila u potpunosti lišena raznih utjecaja izvana, kao što nema ni etničke zajednice koje bi kultura nastala isključivo kao rezultat vanjskih utjecaja (46:XX)

U kontekstu navedenoga u ovom ćemo radu pokušati ukazati na genezu i bitne značajke jednoga konstitutivnog elementa, hrvatskog etnosa, odnosno subetničke grupe koja nosi kolektivni etnički nadimak Žumberčani.² Ova subetnička grupa Hrvata ima regionalno utvrđeno ime a od ostalih subetničkih skupina unutar svoje etničke zajednice razlikuje se specifičnostima u govoru, tradiciji, običajima i posebnostima u drugim životnim manifestacijama. Dakako, nije nam nakana da u ovom radu detaljno govorimo o svim ovim specifičnostima koje određuju ovu subetničku grupu, i koje su predmet izučavanja drugih znanstvenih disciplina (lingvistike, etnologije, antropologije i dr.) i o kojima su već pisali drugi.³

Neke povijesne naznake o razvoju hrvatskog etnosa

Niz društvenih, gospodarskih, političkih i etnokulturnih faktora utjecao je kroz vjekove na formiranje hrvatskog etnosa. U procesu njegovog formiranja značajna uloga pripada i autohtonom stanovništvu koje je nastanjivalo ovaj teritorij prije doseljenja hrvatskih plemena. Osim toga i drugi momenti i faktori izvana osobito početkom 16. stoljeća utjecali su na promjene u političkom životu Hrvata i odrazili se na pravac etničkog razvitka. (18:19)

Formiranje Vojne krajine, koja je trebala poslužiti kao bedem u zaštiti Habsburške monarhije i daljnjeg prodiranja Turaka preko Balkana u Evropu, snažno je utjecalo na promjenu etničke slike hrvatskih zemalja. Dakako, Habsburgovci su na razne načine poticali naseljavanje toga strateški važnog prostora za Monarhiju. Privilegijama su privukli naročito izbjeglice pred Turcima iz Bosne, istočne Hrvatske i nekih drugih krajeva.

Kasniji procesi kao na primjer sjedinjenje Slavonije sa Banskom Hrvatskom, zatim ukidanje Vojne krajine 1881, te pripojenje njezina teritorija Hrvatskoj, revolucija 1848, potpadanje Hrvatske i Slavonije pod vlast Ugarske i drugi kasniji procesi u Hrvatskoj, bitno su utjecali na cjelokupno formiranje hrvatske etničke zajednice.

² Naša poznata etnologistica M. Gušić u svojoj studiji o Bezjaciama iznosi da ti nadimci služe kao oznake pojedinih etničkih grupa gotovo u svakom narodu. U hrvatskoj etničkoj zajednici ima ih mnogo od kojih neki služe kao oznake za pojedine subetničke grupe. Njihove bitne značajke kao i pojmovni sadržaji dobro su znani u pučkoj upotrebi. Njihova glavna značajka jest u tome što je gotovo svaki od njih primarno bio oznaka etničkog porijekla svog nosioca. Etnički nadimak označava određenu grupu naseljenja koja se od svog šireg ambijenta razlikuje po porijeklu i sasvim određenim karakteristikama. Pojmovni sadržaj pojedinog naziva sadrži u sebi ona svojstva (govor, nošnje, običaji i dr.) s kojima se pripadnici subgrupe ponose (ili ne) i po kojima se raspoznaju od drugih subetničkih grupa. Često ovi nazivi uključuju i regionalnu pripadnost. Dakako, ponekad su ovi nadimci nametnuti grupi izvana primjerice od susjeda ili nekoga drugog, a grupa ga često zbog pejorativnog značenja ne prihvaća. Navedimo neke od ovih nadimaka kojima se u nas označavaju čitave subetničke grupe. To su: Bunjevci, Šokci, Bezjaci, Medimurci, Zagorci, Čići i dr. (8:8-9)

³ Navedimo imena samo nekih: P. Skok, I. Brabec, N. Gjetvaj, A. Muraj, F. Hefele, M. Popović, I. Severović, T. Širola i dr.

Osnovne odrednice i uzroci nastajanja subetnosa

Donedavno je predmet znanstvenog izučavanja bila klasifikacija etnosa i tzv. "meta-etnička sjedinjenja" dok se zapostavljala tipologija subetnosa.

Govoreći o raznim vidovima subetničkih jedinica koje se mogu izdvojiti unutar neke osnovne jedinice etničke klasifikacije etnosa, historičarka M. Martinova u svojoj tipologiji subetnosa, izdvaja lingvističke, gospodarsko kulturne i etnografske grupe koje mogu tvoriti određene subetničke skupine. Dakako, ovome treba dodati i administrativno teritorijalni faktor kao jednu od odrednica subetnosa (18:19).

Pored dijalekta kao najvažnijeg obilježja subetnosa osobito značajno obilježje jest samosvijest i posebnosti kulture (tradicije, običaja, vjere i dr.) što se najbolje vidi na primjeru subetničkih skupina hrvatskog etnosa. Određenje subetnosa dijalektom ne znači da se unutar tog areala ne raspoznaju i druge subetničke grupe.

Uzroci nastajanja hrvatskih subetničkih grupa veoma su različiti i mnogostruki.⁴ Na višezročnost subetnosa u Hrvata ukazuje njihova geneza iz koje proizlazi da ni jedan nije nastao djelovanjem samo jednog faktora. Tipičan primjer subetnosa nastalog utjecajem više faktora jest subetnička grupa Hrvata Žumberčana kojih geneza seže u 16. stoljeće. Naime, na osnovi relevantnih podataka može se zaključiti da je do formiranja subetnosa u Hrvata došlo u vrijeme feudalnog društvenog poretka, ali tek od 16. stoljeća javljaju se u Hrvatskoj subetničke grupe sa vrlo izraženom samosviješću i vlastitim imenom (18:66).

Geografsko-povijesni okvir i osnovna obilježja subetničke grupe u Hrvata Žumberčana

Žumberak je smješten u gorovitu predjelu zapadne Hrvatske između rijeka Kupe i Save, a na razmeđu Hrvatske i Slovenije. Ime je dobio po vlastelinskom gradu Žumberku. Nekada davno, taj se grad zvao, kako je zabilježeno godine 1282, Sichelberg po svojim njemačkim gospodarima Sichelbergima. Po kasnijim gospodarima Schonbergerima iz 1403. godine grad je nosio ime Schonberg. Zamjenom imena Schonberg sa Šumberk ili Šumperk najvjerojatnije pod svojim gospodarima iz Češke, nastalo je ime Žumberak. Po nazivu tog grada prozvan je čitav kraj, a dakako i gora koja je i prije nosila njegovo ime (26:XVII).⁵

Preko polovice Žumberka pokriveno je šumama, livade i pašnjaci zauzimaju oko 30% površine dok na oranice otpada svega 13% (21:64).

⁴ S obzirom na uzroke nastajanja ovih grupa Martinova u svom radu o etničkoj povijesti Hrvata od 18. do 19. stoljeća razlikuje genetičke subetnose, one koji su nastali asimilacijom romanskih grupa u hrvatski etnos, te subetnose sastavljene od raznorodnih etničkih subjekata nastalih zbog obavljanja određenih društvenih funkcija. Takvi subetnosi s vremenom su dobili svoje jedinstveno i specifično ime. U njih Martinova ubraja graničare Vojne krajine. Kao posebnu kategoriju Martinova navodi subetničku grupu Hrvata nastalu pod utjecajem određenih historijskih faktora, odnosno preseljenjem u drugu državu (Gradišćanski Hrvati), ili pak grupu koja je ostala u istoj državi ali živi među drugim etničkim grupama (Hrvati u Bosni). Lokalne subetničke grupe u Hrvata formirale su se kasnije (Zagorci, Medimurci, Ličani i dr.).

⁵ Usporedi toponomastičku situaciju u Moslavini:

- GARIG – Garić Grad
- Garešnica brdo
- Garešnica kraj, župa
- Garišnica rječica (potok)

Prirodni uvjeti odredili su uglavnom i život tamošnjeg stanovništva koje je odvajkada upućeno na bavljenje pretežno stočarstvom.

Na osnovi arheoloških istraživanja koja se sustavno vrše naročito u novije vrijeme pretpostavlja se da su žumberačko područje nekad davno naseljavali Iliri i Kelti. U ranome srednjem vijeku ovo područje naseljavaju hrvatska plemena.

Žumberak je do 12. stoljeća administrativno pripadao Hrvatskoj (odnosno Kraljevini Slavoniji) a od 13. stoljeća žumberačko područje postepeno potpada pod jurisdikciju nje-mačkih grofova i knezova te kranjskih i hrvatskih (21:66).

Stanovništvo Žumberka bilo je do početka 16. stoljeća rimokatoličke vjere, mada su od sredine 15. stoljeća provale Turaka opustošile i ovo područje i uvelike umanjile broj žumberačkog stanovništva.

Ekspanzija Otomanske imperije na evropski teritorij nakon pada bosanskog kraljevstva godine 1463, a naročito u 16. stoljeću prisilila je Habsburšku monarhiju i hrvatsko plemstvo na reorganizaciju graničnih područja prema Turskoj. Stvaranjem posebnoga obrambenog prostora znanog pod imenom Vojna krajina obuhvaćeno je i područje Žumberka. Osnovana žumberačka kapetanija potpala je pod slunjsku pukovniju karlovačkog generalata. Ukidanje kapetanija značilo je ujedno i ukidanje krajiške samouprave i militarizaciju Vojne krajine, što je i potvrđeno godine 1754, kada je Centralna vojna oblast u Beču izdala *Militär Gränitz Rechte* odnosno "krajiška prava" (44:19).

Na slabo naseljeno i opustošeno područje Žumberka (krajiške vojne vlasti) nastojale su, kao i u ostale krajiške dijelove raznim privilegijama privući ljude koji bi vršili vojnu službu. Uz ostalo vojni obveznici bijahu oslobođeni kmetskih obaveza. Žumberak je pored privilegija koje su davale krajiške vojne vlasti svojim reljefno-morfološkim odlikama privlačio naročito ono stanovništvo koje se i do doseljenja u Žumberak bavilo stočarstvom i imalo ratnička iskustva. Naseljavanje žumberačkog područja provedeno je u dosta kratkom vremenu, pa se pretpostavlja da je najvećim dijelom bilo organizirano.

Migracijski put žumberačkih uskoka – Vlaha i način njihova življenja

Kao što su mnogi ustvrdili prva grupa uskoka, njih oko pet stotina, stigla je u Žumberak godine 1530 (28:54). Prema nekim izvorima druga seoba zbila se 1531 (28:55), dok prema drugim 1534 (21:67). Također, nešto veće grupe uskoka pristigle su u Žumberak 1538, 1539, 1580, te 1597. Na osnovi dosad utvrđenih historiografskih podataka prva grupa uskoka pristigla je u Žumberak iz Bosne s porječja rijeke Une, iz župa Glamoč, Srb, i Unac koje su nekada bile dio hrvatske države (28:55). U kasnijim seobama u Žumberak dolaze uskoci s porječja rijeke Cetine, zatim kontinentalne Dalmacije, zapadne Hercegovine i dijelom iz Like. Nekoliko uskočkih obitelji iz Senja naselilo se u Žumberak tek nakon zaključenja Madridskog mira između Austrije i Venecije godine 1617.

Do danas je, međutim, ostalo nepoznato je li dolazak uskoka rezultat propagande Habsburške monarhije čiji je ugled među kršćanskim stanovništvom Balkana naročito porastao nakon poraza turske vojske pod Bečom 1529, ili je on zasluha žumberačkog plemića Ivana Kobasića, koji je od godine 1526. imao u zakupu žumberačko vlastelinstvo. Nije isključeno također da su uskoci došli u Žumberak posredovanjem hrvatskih plemića Frankopana koji su tada, između ostalog, bili vlasnici grada Ozlja. Poznavajući uskoke kao izvanredno hrabre ratnike možda su ih Frankopani iz Ozlja pozvali u Žumberak da imaju ovdje dobre vojnike. Dakako, ove pretpostavke trebalo bi znanstveno valorizirati.

Ovdje se nameće također i pitanje jesu li krajevi iz kojih su se uskoci doselili u Žumberak njihov pravi zavičaj, ili oni predstavljaju samo etapu na njihovom selidbenom putu. Usudujemo se tvrditi da to bijaše doista samo etapa na dugom putu prema zapadu i sjeveru Balkanskog poluotoka. Ova tvrdnja zaslužuje pojašnjenje. Naime, dosad su se uglavnom svi koji su istraživali porijeklo žumberačkih uskoka složili da doseljenici pripadaju vlaškom etnosu, kojih su preci nastanjivali Balkanski poluotok još prije dolaska Slavena.⁶

U 13. stoljeću Vlasi su se raširili po cijeloj Raškoj, Zeti i Humu a u 14. stoljeću stižu i do hrvatskih zemalja. U Dalmaciju su se Vlasi-Morlaci doselili u većem broju iz Bosne i Hercegovine u vrijeme kada je unutrašnjost Dalmacije (područje između Cetine i Zrmanje) potpala pod tursku vlast a stanovništvo pobjeglo pred Turcima.⁷

Nadiranje Turaka na Balkanski poluotok usmjerilo je selenje toga stočarskog stanovništva prema sjeveru i zapadu zemlje. Na osnovi prezimena koja još danas nalazimo u Žumberku kao i naziva mnogih žumberačkih sela zaključujemo da je selilački put žumberačkih uskoka započeo u sjevernoj Albaniji, i zapadnim predjelima današnje Crne Gore i istočne Hercegovine i tekao prema Bosni, Dalmaciji i dalje na sjever i zapad. Jedna od destinacija bila im je i Žumberak. Primjerice, žumberačko prezime Šimrak albanskog je porijekla (alb. Shin Mrak = Sveti Marko) a imena nekih žumberačkih sela identična su toponimima u Crnoj Gori i Hercegovini (na primjer Pilatovci u Žumberku i Crnoj Gori, Platovci u Hercegovini) (34:293). Ili pak žumberačko prezime Badovinac izvedeno je primjerice iz staroga vlaškom osobnog imena Baldovin, a prezimena Sekulić, Dančulović, Popović i dr. i danas nalazimo u Crnoj Gori.

Ako prihvatimo činjenicu da su se žumberački uskoci doselili iz navedenih geografskih destinacija i da uskoci uglavnom pripadaju vlaškom etnikumu, na što nas pored mnogih historiografskih podataka upućuje osobito njihov način življenja i posebnosti kulture (jezik, običaji, način odijevanja i dr.), onda nema razloga dvoumiti o porijeklu Žumberčana. Još godine 1689. J.V. Valvasor u svojim zapisima stavlja znak jednakosti između uskoka i Vlaha koji su se doselili u Kranjsku i na područje Žumberka (45:123). Doduše, u historiografiji nalazimo i primjera kada se iz neznanja ili možda nekog drugog razloga

⁶ Vlahe spominju antički pisci još u 6. stoljeću. Općenito je mišljenje da su oni romanizirani (na pr. sovjetski povjesničar E.P.Naumov (11:233) i grcirani potomci starih balkanskih naroda (rimskih kolona). Njihovim zavičajem smatraju se planinski predjeli centralnog i jugozapadnog dijela Balkanskog poluotoka. P. Vlahović navodi da je u 10. stoljeću jedna grupa Vlaha živjela na planini Pindu u Tesaliji, Epiru i Makedoniji, a druga po planinama između Crnoga i Jadranskog mora, te u dalmatinskoj zagori i gradovima u Jadranskom primorju. (46:265) Neki autori navode pak da se krajem 19. stoljeća Vlahe smatralo direktnim potomcima Rimljana a početkom 20. stoljeća mislilo se da porijeklo vuku iz drevne Trakije (18:50).

Mišljenje je znanstvenika da su pod utjecajem raznih historijskih faktora pravci njihova selenja preko Balkanskog poluotoka dopirali u 13. i 14. stoljeću čak do poljskih Karpata.

Iako se znanstvenici do danas spore oko toga jesu li Vlasi koji su naselili Balkanski poluotok posebna etnička zajednica ili nisu, mišljenja smo da se u dugotrajnom procesu kontaktiranja sa slavenskim stanovništvom slavizirao i pomalo gubio etnički sadržaj pojma Vlah. Zbog toga ne bi mogli prihvatiti mišljenje nekih crnogorskih historičara koji Vlahe ne smatraju posebnom etničkom grupom kao ni mišljenje onih srpskih historičara koji iznose tezu o brzom asimilaciji Vlaha u srednjovjekovnoj Srbiji. Ovakva mišljenja osporio je sovjetski historičar E.P. Naumov koji "smatra da je upravo prirodna izolacija Vlaha stvarala prepreku za asimilaciju", i da u srednjovjekovnoj srpskoj državi Vlasi predstavljaju posebnu subetničku grupu (11:233) (18:51).

⁷ Etnonim "Morloc" označava također pripadnike vlaške etničke grupe. Inače, etnikom Vlah ima široku apelativnu službu u značenju brđanin, stočar, pastir, nomad (8:15).

(recimo nerazlikovanja pravoslavlja i grkokatoličanstva što su ga ispovijedali uskoci) uskoke izjednačavalo sa Srbima.⁸

Mišljenju kojim se uskoke, naročito doseljene u Hrvatsku poistovjećivalo sa Srbima suprotstavio se veoma oštro Đuro Deželić još godine 1904. pišući da takva nastojanja nemaju podlogu ni u pisanim dokumentima ni u narodnoj predaji već su izmišljena od onih koji ne žele dobro hrvatskom narodu (23: br. 14 od 20. 2. 1904).⁹

U prilog našoj tezi da Žumberački uskoci pripadaju vlaškom etničkom korpusu spada naročito organizacija njihova življenja u patrijarhalnim zadrugama još dugo vremena nakon doseljenja u Žumberak.¹⁰ Po tipu te zadruge su bile cjelovite seljačko krajiške do sjedinjenja Vojne krajine s Hrvatskom god. 1881. S obzirom na vlasništvo nad zemljom od koje su zadrugari živjeli krajiške zadruge bile su nevlasničke do ukidanja krajiškog zakona iz 1850. Od tada vojnička lena postajala su vlasništvo zadruga (24: 73-79). Zadruge su bile "ne samo gospodarske već i posjedovne i naseobne jedinice" (21:72) i osnovicom vojnih granica koje su "postojano opskrbljivale krajišnicima" kako u Hrvatskoj tako i u drugim južnoslavenskim zemljama (31:18). Čak je na osnovi dotadanjeg hrvatskog običajnog prava donesen Temeljni krajiški zakon god. 1807. kojim je trebalo ojačati kućne zadruge kao osnovicu krajiškog vojnog sustava. Ovaj zakon donesen je kao "pokušaj obnavljanja i jačanja Vojne krajine koja je trebala dati u prosjeku najviše vojnika za otpor Francuzima" (24:26).

Reljefne i klimatske odlike Žumberka, škrtog obradivim površinama, uvjetovale su život doseljenika uskoka u malim i međusobno udaljenim zaseocima (patronimijskih naziva) što je najvećma i utjecalo na održanje zadržnog života sve do polovice 19. stoljeća. Spomenimo ovdje i veoma interesantan podatak do kojeg smo došli izučavajući život hrvatske žumberačke naseobine u Clevelandu, SAD, koji pokazuje koliko se patrijarhalni način življenja saživio s tim stanovništvom. Naime, doselivši u Cleveland, Žumberčani su i tamo stvarali homogeniziranu zajednicu zatvorenog tipa koje je osnovna ćelija bila porodica sa strogo patrijarhalnim obilježjima (12:203). Budući da se tradicionalne homogene zajednice zasnivaju na siromaštvu i zaostalosti a njihova kolektivna svijest isključuje sukobe, onda nije čudo što je njihova unutrašnja veza tako čvrsta i mreža odnosa gusta (14:162:42). Tipičan primjer takve zajednice jest spomenuta žumberačka naseobina u Clevelandu, SAD, bez obzira što ona nije formirana samo od uskočkog elementa nego i od starosjedilačkoga hrvatskog življa na žumberačkom području.

⁸ Tako M. Šuklje u svom radu pod naslovom "Izseljevanje in doseljevanje v Žumberak" navodi da su se u Žumberku naselile "srbske družine koje su prebjegle iz porečja Une (Srb, Unac, Glamoč)" (42:170).

⁹ Misli na Vuka Karadžića i njegove sljedbenike. To je – piše Deželić nepošteno – jer se "sav narod u bludnju stavlja ter povjestničke i arhivske izraze krivotvori na štetu drugoga", na "štetu hrvatskog naroda" (23: br. 14 od 20. 2. 1904).

¹⁰ Patrijarhalna zadružna porodica predstavljala je osnovnu društvenu zajednicu te starobalkanske etničke skupine (46:266).

Mnoge vlaške-morlaške porodice na hrvatskim prostorima brojile su i do trideset i više osoba. Svaka porodica imala je kućnog glavara ili starješinu to jest časnog starca. On se brinuo o hrani, odjeći i svemu što je bilo potrebno članovima zadruge, ali sam nije mogao ničim raspolagati. Svi su članovi zadruge imali nadzor. U podjeli zaduženja i odgovornosti postojao je potpun red, iako su Morlaci živjeli vrlo neuredno. Nisu bili štedljivi i svoja dobra trošili su bez ikakvih pravila i mjere. Nekada su živjeli u jednoj kolibi zajedno sa stokom, međutim kasnije su jednu kuću imali za porodicu a drugu kolibu za stoku (24:270-272).

Žumberački uskoci – grkokatolici – katolici slavensko-bizantskog obreda

Prema nekim procjenama do polovice 16. stoljeća u Žumberak se doselilo oko 3.000 uskoka. Koliko je starosjedilaca tada živjelo u Žumberku u povijesnim dokumentima nema podataka.

Iako je u prvo vrijeme njihova zajedničkog življenja dolazilo do sukoba, ponajviše zbog različitog društvenog statusa, s vremenom je suživot na istom prostoru postajao sve mirniji i podnošljiviji. Već od samog doseljenja na ove prostore uskoci su uživali privilegije koje im je za vojnu službu davala carska uprava, dok je starosjedilačko stanovništvo i dalje imalo sve obaveze prema svojim feudalnim gospodarima i crkvenoj hijerarhiji kojoj su davali crkvenu desetinu.¹¹ Bitno je naglasiti i to da uskoci u Žumberku nisu nikada bili kmetovi, a nisu imali ni obveza prema svojim svećenicima.

Pretpostavljamo također da je jedan od mogućih nesporazuma između starosjedilačkog stanovništva Žumberka i došljaka bila i vjera. Dok je starosjedilački živalj bio rimokatoličke vjere i imao obaveze prema crkvenoj hijerarhiji uskoci su došli kao grkokatolici (a bilo je među njima i glagoljaša) u kojih je crkveni obred izvana identičan crkvenom obredu u pravoslavnih vjernika ali dogmatsko-disciplinarno istovjetan rimokatoličkom.¹² Ova je razlika najvjerojatnije podržavala distancu između te dvije skupine stanovnika u Žumberku. Neki autori smatraju da su žumberački uskoci priznali primat rimskog biskupa, odnosno postali sjedinjeni ili unijati tek godine 1611, dakle nakon dolaska u ovaj kraj. Međutim, niz činjenica upućuje nas na zaključak da su se oni u Žumberak doselili već kao katolici istočnog obreda, a te godine im je crkveno zajedništvo s rimskim biskupom na ovim prostorima s nadošlim episkopom samo potvrđeno. Naime, područje današnje zapadne Crne Gore i sjeverne Albanije odakle je započeo selidbeni lanac dinarskih Vlaha prema sjeveru i zapadu bilo je u 15. stoljeću pod mletačkom upravom. U istom stoljeću na saboru u Firenci god. 1438, obnovljeno je crkveno zajedništvo nekih istočnih crkava s rimskim biskupom kao nasljednikom sv. Petra (1:80). Međutim, "još prije konačnog preuzimanja uprave nad pravoslavnim crkvama kotorski je biskup dovodio glagoljaške svećenike iz Dalmacije" (1:81), kako bi im upotrebom narodnog jezika u crkvi, približili latinske obrede i vezali ih za rimsku crkvu. Kotorskim biskupima mletačka je uprava preporučivala da nađu najbolje načine kako da preobrate "shizmatike" i "vlastake" na katoličanstvo. Najaktivniji na preobraćivanju ovog življa u katolike slavensko-bizantskog obreda bio je biskup Bernard iz mletačkog gradića Piove (Pieve) di Sacco (1:81) koji je prema navodima istog autora obnovio crkveno zajedništvo s više stotina shizmatika.¹³

Osobito se prodor katoličanstva u ove krajeve zbio pošto je ugušena buna grbaljskih seljaka 1449 (1:90). Na osnovi ovih podataka, kao i poznavanja vlašskog migracijskog puta proizlazi, prvo, da je dio Vlaha koji je došao iz sjeverne Albanije, najvjerojatnije bio rimokatoličke vjere, jer je albansko stanovništvo u to vrijeme bilo rimokatoličke. Drugo, da je dio vlašskog življa koji je obnovio crkveno zajedništvo na području Zete, Duklje i Huma

¹¹ Pored zemljišta koje su Uskoci dobili od kralja Ferdinanda godine 1535. kao nasljedno leno i bili oslobođeni svih davanja i "rabote" kroz 20 godina (poslije je taj rok postao neograničen) i vojničke plaće, imali su i mnogo drugih povlastica. O tome je pisano u: (5:31), (42:170), (29:57), (45:123) i drugdje.

¹² Bilo je i drukčijih mišljenja. M. Popović smatra da su žumberački uskoci bili pravoslavne i dijelom rimokatoličke vjere. Međutim, Popović na osnovi rasnih (antropometrijskih) osobina koje su jednake većini dosejlenog stanovništva zaključuje da ovi rimokatolici nisu starosjedjoci (26:IX).

¹³ Prema pisanju nekih drugih autora biskup Bernard je na katoličku vjeru preobratio gotovo četiri tisuće "Morlaka" grčkog obreda "koji su bili pod turskom vlašću a koji su sada prebjegli pod vlast mletačku" (37:19).

bio pravoslavne, ili neke druge vjere. Treće, da je i to pravoslavlje pokupljeno usput. Četvrto, najvjerojatnije se u svijesti najvećeg broja Vlaha zadržalo štovanje neke vjere iz prehistorijskog i rimskog doba. Naime, na području porijekla žumberačkih uskoka religijske sfere su se miješale i skupine stanovništva su često prelazile iz jedne kršćanske vjeroispovjesti na drugu. Međutim, najbitnije je ipak što su oni napustili takvu fluidnu shemu još prije i katoličke i pravoslavne konsolidacije. Upravo ova posljednja bila je ključna u formiranju srpskog etnosa na području Raške, a kasnije na područjima kuda se širila Nemanjićka država. Dakle, ukoliko su preci Žumberčana i imali neke veze s precima današnjih Srba (prvenstveno zbog nekadašnjeg zajedničkoga vlašskog elementa) oni su se dovoljno rano udaljili od tih etnogenetskih područja pa nisu tako ni mogli postati Srbi. Jer u vrijeme njihova migriranja ni srpski ni hrvatski etnos nisu još u potpunosti formirani, pogotovu ne u područjima iz kojih oni većinom potječu. Porijeklom iz različitih skupina (što se vidi i po jeziku) Žumberčani stječu svoju jedinstvenu svijest tek poslije doseljavanja u Žumberak, a daljnja zbivanja sve ih više vežu uz hrvatski etnos.

Nakon što je vladika Simo Vratanja iz Marče, kod Ivanić Kloštra bio u Rimu kod pape Pavla V, i od njega zatražio blagoslov, svi žumberački uskoci, dakle oni koji su pripadali akvilejskoj ili zagrebačkoj biskupiji kao i ostali uskoci od Drave do mora, prihvatili su katoličanstvo ali su zadržali svoj istočni crkveni obred. Simo Vratanja postavljen je za biskupa grkokatoličke biskupije u Marči.¹⁴ Ovdje se postavlja jedno pitanje. Naime, ako žumberački uskoci nisu od otprilike bili grkokatolici, kao što tvrde neki autori (Šuklje, Muraj, Skok), koji su to onda bili razlozi da su godine 1611. prihvatili jedinstvo s rimskim biskupom bez pogovora i ikakva protivljenja, i to svi do jednog. Teško se može prihvatiti mišljenje da je sjedinjenje provedeno uspješno zbog nastojanja i zalaganja zagrebačkih biskupa među kojima i Žumberčanina Petra Petretića. Tako snažan i sveobuhvatan proces sjedinjenja mogao se odigrati samo zbog najvjerojatnije historijskim razlozima uvjetovanog specifičnog načina života i time potisnute svijesti o ranijoj pripadnosti katoličkom zajedništvu. Osim toga, zar ne bi bilo jednostavnije i logičnije ako su ranije, odnosno prije dolaska u Žumberak bili pravoslavne vjere i Srbi, da krajem 17. stoljeća nakon dolaska Arsenija Crnojevića u Hrvatsku s pravoslavnim svećenicima i 180.000 Srbalja prijeđu na pravoslavnu vjeru i svojoj braći Srbima.¹⁵ Dogodilo se upravo obrnuto. Arsenije Crnojević spalio je grkokatoličku biskupiju u Marči, a Srbi koji su ranije prihvatili marčansku uniju vratili su se pravoslavlju i pridružili svojim sunarodnjacima. Nema podataka niti je dosad poznato da je ijedan Žumberčanin grkokatolik prešao tada na pravoslavlje ili se izjasnio kao Srbin.¹⁶ Što više, to se nije događalo ni kasnije kad je sjedište pravo-

¹⁴ Biskup S. Vratanja, prema riječima tadašnjega zagrebačkog biskupa Petra Domitrovića bio je veoma odan Svetoj Rimskoj crkvi. On sam je posvećivao svećenike koji su vršili "službu božju" u svim "uskočkim" crkvama. On također nije dopuštao da u marčansku biskupiju dolaze svećenici druge vjere, pogotovu ne oni iz carigradske patrijaršije (36:105).

¹⁵ Neki autori u svojim člancima o porijeklu Žumberčana iznose mišljenje da su to doseljeni Srbi pravoslavne vjere (34:289) (42:171).

¹⁶ Nakon što je A. Crnojević dao spaliti Marču, sjedište grkokatoličke biskupije neko je vrijeme bilo u Zagrebu, zatim u Pribiću, pa u Gornjem Tkalcu kod Križevaca i na kraju od god. 1777. u Križevcima. Još 1759. rimski papa odredio je da sjedište te biskupije bude u Križevcima. Križevačka biskupija nastala je preuređenjem franjevačkog samostana koji je kao i niz drugih samostana ukinut naredbom cara Franje Josipa II godine 1786. Na molbu tadašnjega grkokatoličkog biskupa dr. Josefata Bastašića državne su vlasti franjevački samostan i crkvu darovale 1792. grkokatoličkoj biskupiji. Nasljednik Bastašića, biskup Silvestar Bubanović, završio je za početku restauraciju i preinaku samostana i crkve za grkoistočni obred i oko godine 1880. prenio sjelo iz Gornjeg Tkalca u Križevce. Od tada pa do danas Križevci su rezidencija grkokatoličke biskupije.

slavne metropolitije bilo u Plaškom i Karlovcu, dakle svega nekoliko desetaka kilometara daleko od Žumberka. Tek početkom ovog stoljeća, naročito između dva rata bio je u Žumberku poneki slučaj prijelaza iz grkokatoličke na pravoslavnu vjeru iz osobnih razloga (na primjer zbog ženidbe) ili pak radi dobivanja privilegija od prosrpskih vlasti (primjerice dozvole za "kućarenje" i dr.). Te osobe izjašnjavale su se kasnije Srbima. Nakon drugoga svjetskog rata Srbima se izjašnjava nešto više Žumberčana naročito u radatovičkom kraju, što je opet u vezi sa sudjelovanjem u NOB-i, dobivanjem zaposlenja u državnoj službi i sl.¹⁷

Prema podacima koje iznosi J. Fras u svojoj "Topografiji" proizlazi da je godine 1835. u dvije kumpanije žumberačkog okruga (žumberačka i oštrčka) živjelo ukupno 6.965 žitelja od čega 4.440 grkokatoličke vjere, 2.518 katoličke i svega 7 osoba pravoslavne vjere (vidi tablice 1, 2 i 3).

Dakako, ostaje da se znanstveno istraži što se dogodilo sa uskocima grkokatolicima na njihovu selidbenom putu od Crne Gore do Bosne i dalje do Žumberka. Najvjerojatnije su, kao i drugi narodi koji su se migracijama širili u prostoru ostali isti, osim što su usput gubili neke značajke svoje kulture ili pak posuđivali i prihvaćali vrijednosti druge vrste (46:XV).

Zajedništvo kao osnova žumberačkog subetnosa

Korijeni subetničke grupe Žumberčana sežu na početak doseljavanja vlašškoga uskočkog elementa u Žumberak. Dakako, baš svi doseljenici u Žumberak nisu pripadali vlaškom elementu, na što nas upućuju i dijalektalne razlike, ali je on bio dominantan. Od tada su na tom prostoru živjele dvije po više obilježja različite skupine stanovnika koje su dakako u početku pripadale i raznim etnosima.

Tablica 1 – Broj stanovnika žumberačkog okruga 1835. – prikazani po vjeri

KUMPANJA	Ukupno stanovnika	Grkokatolici ili grkosjedinjeni	Katolici	Grčko nesjedinjeni – pravoslavni
Oštrčka	3.761	2.673	1.081	7
Žumberačka	3.204	1.767	1.437	–
Sveukupno	6.965	4.440	2.518	7

Izvor: F.J. Fras (5:241-251).

Najveće razlike očitovale su se u vjeri, kulturnoj tradiciji i dijalektalnim posebnostima. Njihov različiti ekonomski položaj određivao je i njihov različiti društveni status. U početku su došljaci i svoja sela organizirali udaljeno od strosjedilačkog stanovništva dajući im uglavnom patronimijske nazive koji su se održali do danas. Brakove su sklapali isključivo među sobom i nisu dopuštali da se "pomiješa krv njihova s krvlju srodnih im

¹⁷ Oni koji su se u Žumberku nakon zadnjega rata izjašnjavali po nacionalnosti za Srbe, po vjeri su ostali grkokatolici ili pak ateisti. Prema popisu stanovništva iz 1948. od 17.721 stanovnika koliko ih je tada živjelo u Žumberku 16.672 izjasnili su se kao Hrvati a samo 1.180 kao Srbi (21:71).

Tablica 2 – Broj stanovnika žumberačke kumpanije 1835. – prikazani po mjestima i vjeri

NAZIV MJESTA	Ukupno stanovnika	Grkokatolika	Katolika	Pravoslavnih
Kalje	95	–	95	–
Stojdraga	110	110	–	–
Selce	38	38	–	–
Kravljak	50	50	–	–
Poklek	81	–	81	–
Novo Selo	97	44	53	–
Osunja	107	107	–	–
Cerovica	40	15	25	–
Osredak	70	70	–	–
Budinjak	32	32	–	–
Siječevac	44	44	–	–
Mrzlo Polje	44	44	–	–
Glušinja	83	83	–	–
Javor	83	26	57	–
Višći Vrh	85	–	85	–
Dane	36	36	–	–
Tisovac	107	107	–	–
Gornja Vas	135	–	135	–
Petričko selo	108	–	108	–
Grabar	143	143	–	–
Brezovac	99	99	–	–
Pećno	316	316	–	–
Vranjak	37	37	–	–
Hartje	86	–	86	–
Grič	61	49	12	–
Tomaševci	160	160	–	–
Grgetić	46	–	46	–
Drašći vrh	79	79	–	–
Žumberak	18	–	18	–
Veliki vrh	96	14	82	–
Markušići	93	–	93	–
Vukovo brdo	44	–	44	–
Željezno	116	–	116	–
Kupčina	173	–	173	–
Stupe	128	–	128	–
Stari grad	64	64	–	–
UKUPNO	3.204	1.767	1.437	–

Izvor: F.J. Fras (5:249-251)

Tablica 3 – Broj stanovnika oštrčke kumpanije 1835. – prikazani po mjestima i vjeri

NAZIV MJESTA	Ukupno stanovnika	Grkokatolika	Katolika	Pravoslavnih
Kostanjevac	201	17	178	6 (7)
Gornji Oštrc	167	–	167	–
Donji Oštrc	201	8	193	–
Jurkovo Selo	130	49	81	–
Begovo brdo	58	–	58	–
Tupčina	99	–	99	–
Samarje	37	–	37	–
Cernik	73	–	73	–
Sopote	167	167	–	–
Sošice	361	216	145	–
Reštovo	97	47	50	–
Plavče	32	32	–	–
Kordići	43	43	–	–
Visoče	91	91	–	–
Radinovo Brdo	67	67	–	–
Dančulovići	111	111	–	–
Brašljeвица	83	83	–	–
Kašt	77	77	–	–
Badovinci	188	188	–	–
Jezernice	123	123	–	–
Malinci	101	101	–	–
Kunčane	88	88	–	–
Kamenci	73	73	–	–
Kesere	57	57	–	–
Dragoševci	92	92	–	–
Liješće	144	144	–	–
Goleši	69	69	–	–
Pilatovci	93	93	–	–
Radatovići	149	149	–	–
Kuljaji	70	70	–	–
Bulići	43	43	–	–
Sekulići	110	110	–	–
Doljani	128	128	–	–
Popovići	33	33	–	–
Drage	105	105	–	–
UKUPNO	3.761	2.673	1.081	7

Izvor: F.J. Fras (5:246:249).

susjeda" (27:199). Međutim, zajednički život na ovom prostoru, iste životne nedaće koje su obje ove skupine pritiskivale posebice nakon ukidanja Vojne krajine, kada su uskoci, odnosno krajišnici izgubili prijašnje privilegije, ublažavale su razlike među njima i pomogle stvaranju osjećaja zajedništva povezanog, između ostalog, istom sudbinom. Stvaranjem u njihovoj svijesti osjećaja zajedništva o zajedničkoj postojbini i životu započeo je proces etničke asimilacije vlašskog elementa. Njega je 40-ih godina prošlog stoljeća ubrzao ilirski preporod. Stvaranje etničke svijesti o pripadnosti hrvatskom etnosu predstavljao je veoma značajan elemenat u opredjeljenju i uklapanju u hrvatsku etničku zajednicu. Fenomen snažno razvijene svijesti Žumberčana o pripadnosti hrvatskom etnosu zaslužuje posebnu znanstvenu pažnju.

Žumberački govor

Dosadašnja lingvistička istraživanja pokazala su da su se na žumberačkom prostoru u 16. stoljeću našle dvije skupine stanovnika s izrazitim dijalektološkim razlikama: starijedioci rimokatolici kajkavci i doseljenici grkokatolici štokavci i dijelom čakavci. S obzirom na dijalekat P. Skok u Žumberku razlikuje tri vrste uskoka, odnosno tri čakavska dijalekta koja stavlja u izravnu vezu s područjem njihova doseljenja. Na osnovi dijalekta Skok izvodi zaključak da je prva skupina uskoka došla iz sjeverozapadne Bosne a s njom su se kasnije izmiješali senjski uskoci (svega nekoliko obitelji), druga grupa jesu lički uskoci-Bunjevci i treća grupa uskoci porijeklom iz sjeverne Albanije, Crne Gore i Hercegovine (34:289-293). U jednom ranijem radu Skok govori o štokavskom govoru grkokatolika Hrvata u Žumberku i čakavskom Hrvata rimokatolika (32:216). Hrvatski književnik Stanko Vraz putujući Žumberkom godine 1841. zapisao je: "Uskoci govore jezik čist štokavski na način bosanski s tom razlikom da nema u njem toliko turskih riječi, jer su dolaskom Turaka već bili ostavili svoju pradomovinu..." (27:199).¹⁸ Imajući u vidu da se "jezik Vlaha formirao na latinskoj ili grčkoj osnovi sa dosta slavenskih i albanskih leksičkih elemenata" (46:266), te da su Vlasi na svom selidbenom putu "pokupili" više dijalekata zavisno od sredine u kojoj su privremeno živjeli najvjerojatnije su u Žumberak doselili govoreći više dijalekata štokavskog govora.¹⁹ Zbog toga se, piše Skok, ne može govoriti o žumberačkom dijalektu već je potrebno razlikovati žumberačke štokavce jekavce od žumberačkih štokavaca ikavaca (33:215). Izučavajući žumberački dijalekt M. Popović nalazi usku vezu između žumberačkoga i hercegovačkog govora. Po njemu se, na osnovi razlike između starijeg i novijeg štokavskog naglašavanja koje se drugdje ne nalazi, hercegovački govor dijeli u dva područja koja Popović ističe i u žumberačkom govoru. Ove istovjetne razlike u naglašavanju kao i još neke sličnosti po njemu su "upravo osobine hercegovačkog ili hercegovačko-crnogorskog govora, pa nam to govori ne samo o užoj vezi između jednoga i drugog govora, nego i o etničkoj srodnosti između Žumberčana, s jedne strane te Hercegovaca i Crnogoraca s druge" (26:XXIII). Popović također smatra da kajkavski dijalekt gotovo i nije utjecao na štokavski već samo na čakavski govor Žumberčana. Na žumberački, govor na osnovi istraživanja koja je proveo Popović, dosta je utjecao i njemački jezik, dakako manje direktno a više posredno preko slovenskog jezika.

¹⁸ Stanko Vraz napisao je 1841. putopis "Put u gornje strane", u kojem je opisao život uskoka u Žumberku, njihov jezik, običaje i odnose sa Slovencima.

¹⁹ Već je davno naročito u zapadnim krajevima naše zemlje, vlaški jezik napušten, ali njegove ostatke nalazimo u antroponimij i toponomastici (46:267).

Kroz dugi niz godina formirao se govor u kojem danas razlikujemo štokavski-ijekavski, štokavski-ijekavski, štokavski-ikavski, ali i ostatke čakavskog i kajkavskog govora. Dakako, ove jezične osobitosti daju posebno obilježje ovoj subetničkoj grupi.

Neke posebnosti u kulturnoj tradiciji Žumberčana

Osim osobitosti u govoru u ove subetničke grupe Hrvata nalazimo i niz posebnosti u kulturnoj tradiciji. (U narodnim popijevkama primjerice sačuvali su tradiciju epskoga duhovnog pjevanja) (40:118). Ove posebnosti očituju se i u vjerskim običajima, načinu odijevanja i drugom. Dakako, specifičnosti žumberačke kulture nastajale su tijekom duga vremena zajedničkog življenja u kojem su obje grupe žitelja napustile neke svoje kulturne tradicije, neke su se tradicije transformirale, a neke čak izjednačile (20:8).²⁰

Iako se još i danas stanovništvo na području Žumberka raspoznaje po narodnim imenima (rimokatolici su Šokci, grkokatolici Vlaji), na drugim životnim prostorima, dakle izvan Žumberka oni se prepoznaju po regionalno utvrđenom imenu – Žumberčani. Međutim, ono što je za ovu subetničku grupu karakteristično kao i za još neke subetničke skupine Hrvata jest da nakon preseljenja iz Žumberka u grad ostaju čvrsto povezani sa zavičajem ali i među sobom. Te se veze prenose s pokoljenja na pokoljenje. I ne samo to. U gradski život oni unose tradiciju, običaje i životni pogled naslijeđen od svoje subetničke skupine.

Preslikavanje života iz Žumberka u nove životne sredine najizraženije je u žumberačkih zajednica nastalih iseljavanjem s tog područja u prekomorske zemlje, posebno u SAD. Naročito u prvim godinama iseljavanja žumberački su iseljenici tamo stvarali čvrste homogenizirane zajednice, kojima je osnovica bila patrijarhalna porodica koja je u stranom svijetu dobila još naglašenija obilježja. Žumberačka naseobina u Clevelandu, SAD, nastala početkom ovog stoljeća samo je jedna od takvih.²¹

Utjecaj iseljavanja na depopulaciju Žumberka

Kao što je poznato, iseljavanje iz hrvatskih krajeva pa tako i iz Žumberka poprimilo je šire razmjere krajem prošlog stoljeća. Osim općih uzroka migriranja koji bijahu gotovo identični za sve iseljenike iz Hrvatske, na iseljavanje Žumberčana ipak je najbitnije utjecalo ukidanje Vojne krajine. Naime, pored geografskih faktora (3:36-65) koji Žumberčanima nisu mogli osigurati osnovne uvjete za kakvu-takvu egzistenciju, ukidanje Vojne krajine a time i privilegija (i plaće) krajišnicima, znatno je pogoršalo ionako težak položaj žumberačkog puka koji izlaz nalazi u iseljavanju. Na početku ovog stoljeća selenje Žumberčana krenulo je uglavnom u dva smjera. Dok se jedan dio Žumberčana zaposlio u Zagrebu i nekim drugim gradovima Hrvatske, drugi su krenuli preko Atlantika u SAD i Kanadu. Kad je donošenjem Zakona o imigraciji u SAD između dvadesetih i tridesetih godina ovog stoljeća zaustavljeno iseljavanje u Ameriku, Žumberčani su krenuli u evropske zemlje, uglavnom u Francusku i Njemačku. Iseljavanje Žumberčana nije zaustavljeno ni nakon drugoga svjetskog rata, ali je promijenilo smjer. Nakon rata mnogo se Žumberčana pridružilo kolonistima u Slavoniju i Srijem, dok se šezdesetih godina priključuju egzodusu hrvatskog življa u zemlje zapadne Evrope, dakako, naročito u SR Njemačku. Osim toga, selidbeni proces Žumberčana prema većim i bližim urbanim središtima u Hrvatskoj i Sloveniji (Zagreb, Samobor, Karlovac, Metlika, Jastrebarsko, Novo Mesto i dr.) još uvijek pokazuje konstantu.

²⁰ O kulturnoj tradiciji i običajima u Žumberku pisali su: Valvasor, Muraj, Severović, Širola, Gjetvaj i dr.

²¹ O tome je opširnije pisala autorica ovog rada u (12:195-221).

S obzirom da je depopulacija Žumberka dugotrajna i da ne pokazuje tendenciju smirivanja, njezine posljedice vide se ne samo u padu apsolutnog broja stanovnika već ponajprije u njegovoj strukturi. Iseljavanje najvitalnijih dobrih skupina te drastičan pad nataliteta utjecali su na starenje stanovništva, i taj će trend i dalje pokazivati pogoršanje. Najvjerojatnije će proces iseljavanja iz Žumberka uskoro biti prirodno prekinut jer je kontingent najvitalnijeg dijela stanovništva potpuno iscrpljen.²² Kretanje broja stanovnika na području Žumberka najbolje ilustriraju priložene slike načinjene po statističkim podacima što ih je iznio M. Korenčić u svom radu *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857. do 1971. god.* Slikama je također obuhvaćeno i razdoblje od 1857. do 1971.²³

Slikama su prikazani podaci za tri općine: Jastrebarsko, Samobor i Ozalj kojima prema današnjoj teritorijalnoj podjeli Hrvatske pripadaju mjesta u Žumberku, kao i za nekoliko sela u njima u kojima je zabilježen najveći pad broja stanovnika u navedenom vremenu.

Prema dobivenim podacima proizlazi da je broj stanovnika u žumberačkim selima koja pripadaju općini Jastrebarsko od 1835, kada je iznosio 3.985 stanovnika, bio u porastu sve do 1890, kada je iznosio 6.710 stanovnika. Od tada počinje pad broja žumberačkog stanovništva u toj općini. Ovaj pad lagano je zaustavljen godine 1931. kada je u ovim selima živjelo 6.007 žitelja. U idućih sedamnaest godina broj stanovnika pao je na 5.277, a do 1961. broj stanovnika žumberačkih sela koja pripadaju ovoj općini smanjio se za 663 osobe. Drastičan pad broja žumberačkog stanovništva ove općine zabilježen je godine 1971. Te je godine broj Žumberčana u općini Jastrebarsko smanjen za 1.033 osobe.

U žumberačkim selima, koja spadaju u općinu Ozalj broj stanovnika se, od godine 1835. kada je iznosio 1.709 osoba povećavao do godine 1890. Već 1900. god. najvjerojatnije zbog iseljavanja, broj stanovnika pao je na 2.633 osobe. Približan broj stanovnika zadržao se do 1948, kada je zabilježen pad stanovnika za 709 osoba. Ovaj pad broja stanovnika posljedica je ne samo migriranja nego i rata. Od te godine broj stanovnika u žumberačkim selima koja spadaju u općinu Ozalj opada, tako da prema popisu od 1971. iznosi svega 954 osobe.

Broj žumberačkih stanovnika koji spadaju u općinu Samobor prema popisu iz 1971. iznosio je 1.242 osobe, što je gotovo jednako broju žumberačkog življa na tom području godine 1857, kada je iznosio 1.260. Porast žumberačkog stanovništva na ovom području zabilježen je od 1835. do 1900, nakon čega je neznatno pao. Nešto veći pad zabilježen je od 1931. god. do 1948. god. a od tada u laganom je porastu do 1953. god. kada je iznosio 1.570 osoba.²⁴

Prema popisu stanovnika Hrvatske od 1981. na području Žumberka živjelo je ukupno 4.253 stanovnika.²⁵

Iz iznesenih podataka vidi se da se apsolutni broj pripadnika ove hrvatske subetničke grupe neprestano smanjuje. No, bez obzira na to ona i dalje na tom području, kao i svuda u domovini i svijetu gdje žive Žumberčani čuva i prenosi iz koljena na koljeno svoja znakovita obilježja.

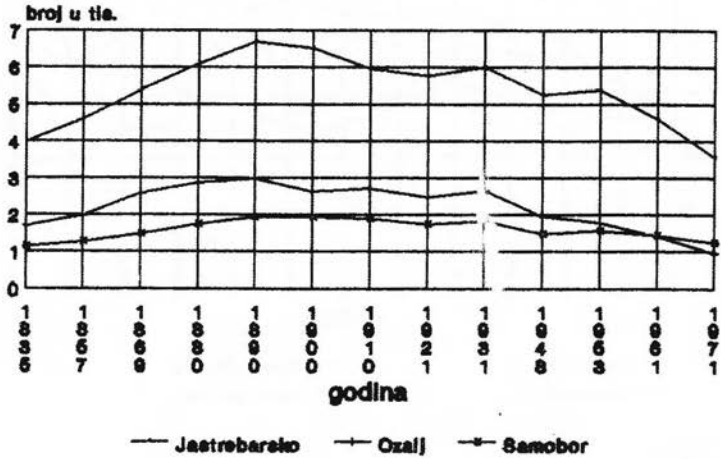
²² O problemu starenja stanovništva Žumberka pisao je opširnije Vladimir Klemenčić u članku pod nazivom "Starenje stanovništva pokazatelj prostorne izoliranosti Žumberka", koji je objavljen u Radovima br. 24. Geografskog instituta Sveučilišta u Zagrebu, 1989, str. 85-99.

²³ Detaljnu analizu kretanja broja stanovnika po pojedinim mjestima u Žumberku za navedeno vremensko razdoblje iznijeti ćemo u idućem radu.

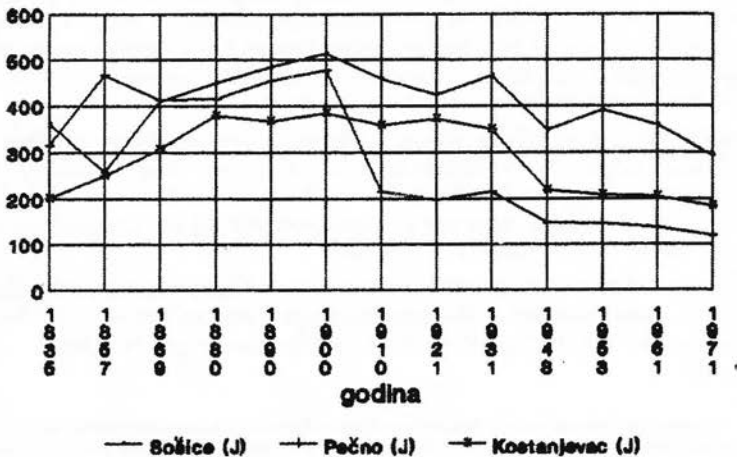
²⁴ Iz priloženih slika vidi se drastičan pad broja stanovnika po godinama samo u nekoliko žumberačkih sela. Iz ovih mjesta iselio se najveći broj osoba naročito u SAD.

²⁵ Podatak uzet iz Žumberačkih novina, Kulturno prosvjetno društvo Žumberak, br. 2, Zagreb, 1990, str. 7.

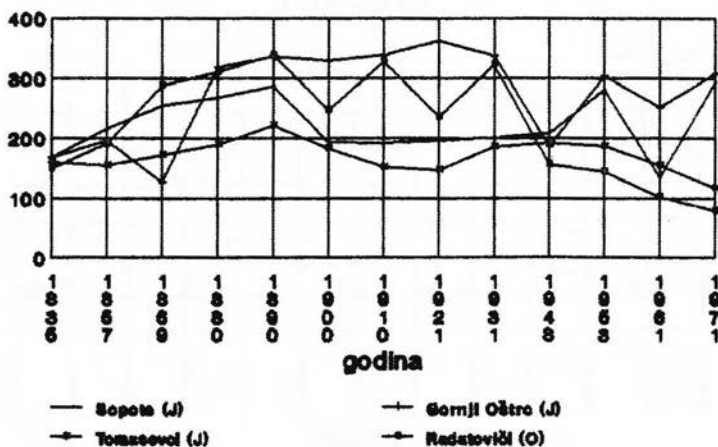
**Tablica 4 Stanovništvo Žumberka
1835-1971**

**Tablica 5 Stanovništvo Žumberka
1835-1971**

**Tablica 6 Stanovništvo Žumberka
1835-1971**

Umjesto zaključka

Promjene koje su se zbile u političkom životu Hrvata na početku 16. stoljeća imale su bitan utjecaj na proces etničkog razvitka. U vezi s ovim promjenama jest i doseljavanje Vlaha-uskoka na žumberačko područje. To romansko i romanizirano stanovništvo, živeći na zajedničkim prostorima sa Hrvatima u Žumberku, pomalo je gubilo svoja etnička obilježja i s vremenom se sve više osjećalo Hrvatima. Ovaj proces bio je osobito snažan za vrijeme trajanja Vojne krajine. Na stvaranje svijesti o pripadnosti hrvatskom etnikumu utjecalo je više činilaca. Jedan od najbitnijih jest svakako sudjelovanje u obrani hrvatskih zemalja od Turaka. Naime, braneci granice Habsburškog carstva uskoci, pa tako i žumberački, branili su u najteže doba povijesti hrvatskog naroda "ostatke ostataka" stečene domovine Hrvatske. Svojom krvlju žumberački su Uskoci natopili gotovo svaki pedalj krajiške zemlje. Čuvajući Vojnu krajinu čuvali su dio hrvatskog prostora i tako znatno pridonijeli kasnijem stvaranju jedinstvene hrvatske države.

Sudjelovanjem u stvaranju hrvatskog etnikuma i hrvatske države razvijala se u njih svijest o pripadnosti tom etnosu koja je sačuvana do danas. Osim svijesti o pripadnosti hrvatskom etnosu ovu subetničku grupu Hrvata Žumberčana na području Žumberka kao i njihove zajednice formirane izvan tog prostora povezuje još mit o uskočkom porijeklu, grkokatolička vjera i veoma sačuvana tradicija.²⁶

Ime Žumberčanin koje ih označava kao subetničku grupu Hrvata u Žumberku i diljem svijeta s ponosom nose već stoljećima. Kao što je davne godine 1841. S. Vraz zapisao: "Ako li pitaš uskoka, što si ti? kazat će ti: Ja sam Žumberčanin!" (27:194).

²⁶ Iako se nakon zaključenja Madridskog mira iz Senja u Žumberak doselilo svega nekoliko uskočkih obitelji, najviše Žumberčana još i danas smatra da su porijeklom senjski uskoci. Na opredjeljenje Žumberčana za ovo porijeklo najvjerojatnije je utjecala pozitivna slika o senjskim uskocima stvorena u književnim i povijesnim djelima.

LITERATURA

1. Божић, Иван. *Немирно поморје XV. века* Београд: Српска књижевна задруга, 1979. 415 стр.
2. Brabec, Ivan. "Žumberački govori", u: *Žumberak u riječi i slici*. Zagreb: Kulturno-prosvjetno društvo Žumberak, 1971. str. 31-33.
3. Crkvenčić, Ivan. Kretanje broja stanovnika žumberačke gore kao odraz ekonomsko-geografskih prilika", *Geografski glasnik*, Zagreb, 1959. br. 2, str. 35-65
4. Deželić, Đuro. *Dragoljub ili Upisni kalendar za prostu godinu 1905*. br. 42. Zagreb, Naklada Knjigotiskare C. Albrechta, 1905, 1927.
5. Fras, Julije, F. *Topografija karlovačke Vojne krajine. Mjestopis iz godine 1835*. Gospić; Ličke župe, 1988. 274 str.
6. Gjetvaj, Nada. "Staro naselje i nastambe u Žumberku". u: *Žumberački kalendar 1965*, Zagreb, 1965. str. 123-125.
7. Gjetvaj, Nada. *Žumberak. Život i kultura*. (Katalog izložbe). Zagreb: Etnografski muzej u Zagrebu, 1985.
8. Gušić, Marijana. Etnička grupa Bezjaci. u: *Zbornik za narodni život i običaje*. Knjiga 43. Zagreb/JAZU, 1967. str. 7-119
9. Hefeľe, Ferdo. "Žumberak i njegovi stanovnici". *Narodne novine*, Zagreb, od 17. 3. 1893.
10. Heršak, Emil. "O etnosu u prošlosti i sadašnjosti". *Migracijske teme*. Zagreb, V/1989, br. 2-3, str. 99-112.
11. Heršak, Emil. Prikaz knjige: *Этнические процессы в центральной и юго-восточной Европе*. (Moskva, 1988.) u: *Migracijske teme*, Zagreb, V/1989, br. 2-3, str. 229-236.
12. Hranilović, Nada. "Osnovna obilježja i analiza nekih strukturalnih promjena hrvatske žumberačke naseobine u Clevelandu, SAD", *Migracijske teme*, Zagreb, VI/1990, br. 2, str. 195-221.
13. Hranilović, Jovan. "Žumberačka historija". u: *Žumberački kalendar za 1967*. Zagreb, 1967. str. 59-60.
14. Katunarić, Vjeran. *Dioba društva. Socijalna fragmentacija u američkom, sovjetskom i jugoslavenskom društvu*. Zagreb; 1988. 178 str.
15. Korenčić, Mirko. *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971*. Zagreb; JAZU, 1979. 901 str.
16. Kruhek, Milan. "Žumberak, stara žumberačka gradina i žumberački uskoci". *Kaj*, br. 1-2, Zagreb, 1975, str. 194-200.
17. Laszowski, Emil. "Izvještaj Ivana Pieronija o hrvatskim krajskim gradovima i mjestima god. 1639", *Starine JAZU* 29. Zagreb, 1898, str. 12-15.
18. Мартынова, Марина, Ю. *Хорваты — этническая история XVII-XIX вв* Москва: Наука, 1988. 164 стр.
19. Mijatović, Anđelko. *Senjski uskoci u narodnoj pjesmi i povijesti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1983, 208 str.
20. Muraj, Aleksandra. *Narodna nošnja Žumberka. Stojdraga*. Zagreb: Kulturno prosvjetni sabor Hrvatske, 1988. 131 str.
21. Muraj, Aleksandra. *Živim znači stanujem. Etnološka studija o kulturi stanovanja u žumberačkim Sošicama*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo; Zavod za istraživanje folkloru; Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, 1989. 214 str.
22. *Obzor*. Zagreb. God. XXXII/1896, br. 53, str. 1.
23. *Osvit*, Mostar. God. VII: br. 6 od 23. 1. 1904. str. 1-2
br. 7 od 27. 1. 1904. str. 1-2
br. 8 od 30. 1. 1904. str. 1-2
br. 9/10 od 6.2.1904. str. 3
br. 11 od 10. 2. 1904. str. 1-2
br. 12 od 13. 2. 1904. str. 1-2
br. 13 od 17. 2. 1904. str. 1-2
br. 14 od 20. 2. 1904. str. 1-2

24. Pavličević, Dragutin. *Hrvatske kućne zadruge I (do 1881)*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber; Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1898. 368 str.
25. Popović, Milko. *Sintaksa i rečnik žumberačkog dijalekta*. Zagreb: Zaklada tiskare narodnih novina. 1938. 47 str.
26. Popović, Milko. *Žumberački dijalekt*. Zagreb: Zaklada tiskare narodnih novina. 1938. 64 str.
27. Predović, Milko. "Književnik Stanko Vraz u zapadnom Žumberku". *Žumberački kalendar*. Zagreb, 1968. str. 189-201.
28. Predović, Milko. "Kratki pregled povijesti Žumberka". *Žumberački kalendar*. Zagreb, 1965, str. 51-82.
29. Predović, Milko. "Uvod u proučavanje žumberačkih rodova". *Žumberački kalendar*, Zagreb, 1967, str. 88-95.
30. Predović, Milko. "Žumberački rod Hranilovića". *Žumberački kalendar*. Zagreb, 1968, str. 71-171.
31. Rihtman-Auguštin, Dunja. *Struktura tradicijskog mišljenja*. Zagreb: Školska knjiga, 1984. 198 str.
32. Severović, Tomo. "Narodno odijelo i obuća, nakit i češljanje u Stojdragi u Žumberku". u: *Etnografsko istraživanje i građa*, IV. Zagreb: Hrvatski državni etnografski muzej u Zagrebu 1942, str. 79-90.
33. Skok, Petar. "Novi prilozi proučavanju govora žumberačkih čakavaca. u: *Hrvatski dijalektološki zbornik*, Zagreb: JAZU, 1956, str. 215-278.
34. Skok, Petar. "Žumberak". *Istorijski časopis SANU*, Beograd, 1957, br. 7/57, str. 289-293.
35. Szabo, Agneza. "Demografski razvoj srpskog stanovništva u civilnoj i vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji (1851-1880)". u: *Zbornik radova o povijesti i kulturi srpskog naroda u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj*, Knjiga 1. Zagreb: JAZU – Odbor za koordinaciju proučavanja povijesti i kulture srpskog naroda u SRH, 1988, str. 153-165.
36. Šimrak, Janko. *Borba za vjersko i crkveno jedinstvo*. Zagreb; Tiskara narodne prosvjete. 1932. 149 str.
37. Šimrak, Janko. *Crkvena unija u sjevernoj Dalmaciji u XVII. vijeku*. Šibenik; Naklada narodne prosvjete. 1929. 30 str.
38. Šimrak, Janko. *Spomenica o 250-god. grkokatoličkog sjemeništa u Zagrebu 1681-1931*. Zagreb; Tiskara narodne prosvjete, s.a. 160.
39. Šimrak, Janko. "Žumberački Uskoci". u: *Hrvatska straža*, Zagreb: Tiskara Narodne Prosvjete, 1929.
40. Širola, Božidar. "Žumberačke narodne popijevke". u: *Etnografsko istraživanje i građa*, IV. Zagreb: Etnografski muzej u Zagrebu, 1942, str. 91-119.
41. Šuklje, Fran. "Iz davnih uspomena na Žumberak". *Hrvatski planinar*. Zagreb, 1928. str. 198
42. Šuklje, Marko. "Izseljevanje in doseljevanje v Žumberak". *Geografski vestnik*, Ljubljana, 1937, Letnik XII-XIII. str. 170-183.
43. "U obrani žumberačkog naroda (uskočka povijest u zagrebačkom kalendaru i njezin anonimni pisac)". *Žumberački kalendar*. Zagreb, 1966. str. 67-75.
44. Valentić, Mirko. *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849-1881*. Zagreb; Školska knjiga, 1981. 360 str.
45. Valvasor-Vajkard, Janez. *Slava vojvodine Kranjske*. Nürnberg; Izdano z zaščito cesarskega veličanstva, 1689. 603 str.
46. Vlahović, Petar. *Narodi i etničke zajednice sveta*. Beograd; Vuk Karadžić, 1984. 291 str.
47. Zmajčić, Bartol. "Podjela plemstva i grbova žumberačkim obiteljima". *Žumberački kalendar*. Zagreb, 1965. str. 83-92.
48. *Žumberačke novine*. Zagreb, Kulturno prosvjetno društvo Žumberak, 1966-1990.
49. *Žumberački krijes, kalendar*. Zagreb; Hrvatski grkokatolički dekanat i Kršćanska sadašnjost, 1978-1990.

ŽUMBERČANI – A CROATIAN SUB-ETHNIC GROUP

SUMMARY

Most ethnic groups (*ethnie*) are composed of smaller "ethnographic" and sub-ethnic groups, in which – due to a common existence in shared spaces – a closeness is felt in the most diverse areas of cultural creativity. The Croatian ethnic community (unity), whose richness in cultural creativity is shown in the existence of many sub-ethnic groups, is a typical example. In the paper, the author discusses the genesis of one such Croatian ethnic group, whose roots go back to the 16th century, and which is denoted by the regional name – Žumberčani. Among the essential traits of this sub-ethnic group, the author notes a strong awareness of belonging to the Croatian *ethnie*, a strong attachment to their "Uskok" (refugee) origin (which appears today more as a myth), Eastern-Rite Catholic religion, and a well preserved popular tradition. The paper also notes the pronounced depopulation trend in the area of Žumberak, which could, in the future, bring about the extinction of this Croatian sub-ethnic group.